

ПОДИЖИМО ЗДРАВ ПОДМЛАДАК: ИЗГРАДЊА ОБДАНИШТА У МЕЂУРАТНОМ БЕОГРАДУ

ВЛАДАНА ПУТНИК ПРИЦА

САЖЕТАК:

Модернизацијом југословенског друштва дошло је до пораста броја жена које су радиле, што је покренуло питање дневне бриге о деци чија су оба родитеља запослена. Одговор на питање дечје заштите у Београду у мањој мери је дала Општина града Београда, док су за изградњу првих обданишта махом била заслужна бројна хуманитарна удружења. Препознавање значаја старања о социјално угроженој деци било је од суштинске важности за њихову здравствену слику и одгој. Упркос недовољно развијеној социјалној политици, у Београду је током међуратног периода подигнуто око 15 обданишта, од којих шест и данас успешно служи својој првобитној намени. Поједина обданишта се својом архитектуром истичу како у контексту типологије предшколских установа тако и у опусима својих аутора. Поред естетских квалитета, прва београдска обданишта представљају драгоцену сведочанство о напорима да се заштита детета подигне на један савремен ниво.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *обданишће, Београд, архитектура, дечја заштита*

ABSTRACT:

The modernization of Yugoslav society gave rise to an increase in the number of women in employment, which thus brought to the fore the issue of daily care for the children of families where both parents were employed. In particular, recognition of the importance of caring for socially disadvantaged children was essential to their wellbeing and upbringing. The issue of child welfare in Belgrade was addressed, as well as to a lesser extent by the City of Belgrade municipality, by numerous humanitarian associations, which were responsible for the construction of the majority of the earliest kindergartens in the city. Despite an insufficiently developed social policy, around 15 kindergartens were built in Belgrade during the interwar period, six of which still successfully serve their original purpose today. A number of such kindergartens are to be considered architectural exemplars, both in the context of the typology of preschool institutions and within the opuses of their authors. In addition to their aesthetic qualities, the earliest Belgrade kindergartens stand as a valuable testimony to the efforts to improve the standards of child welfare to a modern level.

KEYWORDS: *kindergarten, Belgrade, architecture, child welfare*

Са првом индустријском револуцијом у Европи све већи број жена почиње да ради у фабрикама, што је проузроковало питање дневне бриге о деци. У деветнаестом веку формира се и концепт обданишта као институције која би била задужена за чување и бригу о детету, док су родитељи на послу. Прво обданиште овог типа основано је 1800. године у оквиру индустријске колоније Њу Ланарк, под руководством Роберта Овена [Owen, 1771–1858].¹ Први вртић или забавиште (*kindergarten*) основао је Фридрих Фребел [Friedrich Wilhelm August Fröbel, 1782–1852], у Немачкој 1837. године.² У Краљевини Србији су крајем деветнаестог века женска удружења међу првима препознала потребу отварања обданишта. Једно од првих било је Чувалиште Свете Јелене, које је основало Женско друштво. Ово обданиште је нажалост било кратког века управо због избијања балканских ратова и Првог светског рата.³

После Првог светског рата, велика миграција становништва у веће градове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, на првом месту Београд, створила је бројне социјалне проблеме. Жене из нижих друштвених слојева су често биле приморане да раде како би прехраниле породицу, јер се дешавало да плата супружника није била довољна. Током треће деценије двадесетог века растао је број деце којима су оба родитеља радила без могућности да их преко дана оставе на чување код рођака или комшија.⁴ Морталитет деце је током међуратног периода био изузетно висок у Краљевини. Док је у Европи проценат смртности новорођене деце био 6–8%, у Краљевини Југославији је износио и до 20%.⁵ Примера ради, 1929. године свако пето дете рођено у Београду није доживело прву годину живота. Захваљујући веома активном покрету за заштиту деце, који је деловао у периоду између два светска рата, 1939. године је проценат смртности опао, те је свако десето дете умирало пре првог рођендана. Међутим, услед велике смртности становништва од туберкулозе, чести су били случајеви да деца изгубе оба родитеља управо од ове болести.⁶ Из тог разлога је свако обданиште имало свог лекара, који је контролисао здравље деце, али по потре-

би и родитеља.⁷ Иако је прво обданиште у Београду после Првог светског рата отворено већ 1919. године, према тврдњи др Марије Гајић Вајс, београдска обданишта могла су 1933. године дневно да приме 550 деце, што и даље није одговарало реалним потребама становништва.⁸

Поред хуманитарне улоге, збрињавање деце је у контексту државне стратегије почело да поприма веће размере. У складу са духом времена, деца су почела да се доживљавају и као *будући сјубови наше Отаџбине* или чак *шемељи људске заједнице*, те су њихова нега, здравље и васпитање били од суштинског значаја на нивоу целе државе.⁹ Током међуратног периода, постојале су бројне организације које су имале за циљ заштиту деце, попут Друштва „Српска мајка“,¹⁰ „Мајка Јевросима“, Кола српских сестара или Женског хришћанског покрета. Преко 150 хуманитарних друштава било је учлањено у једну кровну организацију – Југословенску унију за заштиту деце, основану 1933. године на челу с краљицом Маријом Карађорђевић (1900–1961), која их је свесрдно помагала и подржавала.¹¹ Сваког маја прослављани су *Дечји дани*, са паролама попут: *Ниједно дете у Југославији не сме љаговати!*, *Ојшћине, сћарајте се о деци!*, *Подијимо здрав љогмладак* и *Зайушћено дете велики народни љубићак!*¹² Већину оснивача и активиста хуманитарних организација окренутих заштити деце чиниле су жене из имућнијих породица, попут Анастасије – Наке Спасић (1864–1953),¹³ кнегиње Олге Карађорђевић (1903–1997)¹⁴ и Мејбел Грујић (1872–1956).

Притисак који су та удружења вршила на социјалну политику проузроковала су нешто бољу стратегију на пољу заштите деце, коју је Општина града Београда остварила кроз пројекат *социјалној љројрама*.¹⁵ Поред финансијске подршке приватним обдаништима,¹⁶ Општина је 1930. године подигла Дечји диспанзер у Ломиној 17, где је од 1933. било смештено и породилиште.¹⁷ Године 1931. у оквиру Дирекције за социјално и здравствено старање основан је Централни уред за заштиту матера, деце и младежи, с циљем спровођења заштите деце и израде предлога за изградњу низа дечјих

установа у Београду.¹⁸ Градски дом дечје заштите у Звечанској 7 подигнут је у периоду између 1933. и 1938. године, према пројекту архитекте Рајка Татића (1900–1979).¹⁹ Крајем четврте деценије, у оквиру комплекса Државне маркарнице, подигнуто је и обданиште за децу запослених.²⁰ Уз општинске пројекте, поједине београдске фабрике су, по угледу на немачке примере, у склопу својих комплекса градиле радничке станове, као и обданишта и школе за децу запослених, попут Текстилне фабрике и Фабрике вунених тканина Косте Илића и синова.²¹

Године 1936. донет је Правилник о подизању обданишта, према којем су просторије за боравак деце морале имати најмање 10 м³ запремине по детету. Под је могао бити покривен линолеумом или другом подлогом лаком за одржавање. Зидови су фарбани масном бојом у висини до 150 цм. Свако обданиште морало је да има одељење за пријем деце, гардеробу, купатило, *сунчано одељење* оријентисано према југоистоку са излазом на терасу, собу за изолацију болесне деце и кухињу.²² Било је неопходно да свако обданиште има и кварцне лампе за сунчање у зимским месецима.²³ Према Правилнику о оснивању, издржавању, уређењу и о раду обданишта, у члану 24 се истиче да на прозорима мора бити цвеће, а на зидовима слике *какве деца воле да ђедају*.²⁴ Помоћ при стандардизацији и уређењу појединих обданишта по европским стандардима дао је др Матија Амброжич (1889–1966), професор Медицинског факултета у Београду и управник Универзитетске дечје клинике.²⁵ Велики допринос дала је и његова сарадница др Марија Гајић Вајс, која се нарочито бавила проблемом туберкулозе код деце. Као и др Амброжич, и др Гајић Вајс се усавршавала у Бечу, па је 1931. године у *Београдским општинским новинама* извештавала о бечким обдаништима, говорећи о њима као о храму који је *освећен култи здравља дечјеј ума и тела*.²⁶ Слободан Видаковић (1905–1983), новинар и велики борац за социјална права, залагао се да се у оквиру великих фабрика са много запослених радница отворе обданишта.²⁷

Резултат тог здруженог напора било је око 15 обданишта од којих је изванредно дело истакну-

тих архитеката и представља драгоцене примере почетка развоја архитектуре предшколских установа. У досадашњој историографији поједина обданишта су помињана у оквиру опуса Ђорђа Ковалевог и Јана Дубовог,²⁸ међутим, до сада није објављена целовитија студија која би расветлила њихову архитектуру, типологију и друштвени значај. Осим одабраних обданишта која представљају значајне примере почетка развоја типологије предшколских установа, током међуратног периода је подигнута или адаптирана још неколицина зграда које су служиле за дневни боравак деце. Најчешће је те установе водило неко од бројних хуманитарних удружења. Обданиште Кола српских сестара се налазило у Булевару краља Александра 275, у кући коју је уступио Чедомир Јаћимовић.²⁹ Свечано је освећено 13. новембра 1932. године.³⁰ То је била скромна приземна кућа са двосливним кровом коју је једино красио кровни венац у виду балустраде.³¹ Већ после шест година, Коло српских сестара је прикупљало новац како би се подигла већа зграда која би задовољила потребе Предграђа Краља Александра,³² међутим, није познато да ли је замисао спроведена или су можда ратне околности осујетиле ову иницијативу. Обданиште „Свети Никола“ на Душановцу основано је у фебруару 1932. године и налазило се на адреси Војводе Глигора 105, преко пута Основне школе.³³ Грађевина се састојала од приземља и спрата, била је засведена двосливним кровом, на спрат је водило спољашње степениште. Фасаду су одликовале скромност и једноставност без декорације.³⁴ Објекат је срушен после Другог светског рата, током реконструкције потеза Устаничке улице. Обданиште „Краљевић Томислав“ отворено је у марту 1935. године.³⁵ Објекат се налазио у Улици Јове Илића, у Чиновничкој колонији, у оквиру Предграђа Краљице Марије.³⁶ Није позната тачна адреса нити је пројекат пронађен у Историјском архиву Београда да би се дошло до конкретнијих информација. Обданиште које је функционисало у најтежим условима налазило се на Карабурми и било је смештено у две општинске бараке код Панчевачког моста, где су деца проводила време у крајње тешким и непримереним усло-

Сл. 1. Дом Друштва 'Српска мајка', 1929.
(извор: Музеј града Београда, Фонд Јеремije Сijанojeвића)

вима. Обданиште је добило плац од Општине, али нису имали довољно средстава да би подигли нову наменски пројектовану зграду.³⁷ Проблем финансија постојао је и код других предшколских установа, јер су доста зависиле од приватних донација, а мање од државе.

Обданиште и Дом Друштва „Српска мајка“

Хуманитарно удружење „Српска мајка“ основао је 16. априла 1911. године др Јован Јовановић с циљем заштите мајки и деце, али и њиховог образовања на пољу хигијене.³⁸ Њихово обданиште је отворено 27. децембра 1926. године у Улици кнеза Милоша 46 у Београду и то је било једно од првих обданишта у Србији.³⁹ Ипак, прва решења за смештање једне такве институције су често била привремена, у постојећим просторијама мање или више успешно адаптираним за потребе боравка деце. Даљи рад обданишта „Српске мајке“ обележен је променом локација и потрагом за трајнијим решењем. У периодици се 1928. године наводи затварање обданишта у Мишарској 4 услед недостатка средстава неопходних за функционисање једне такве институције, уз истовремене жеље за подизањем новог дома.⁴⁰

Сл. 2. Обданиште у Улици Милоша Поцерца 6, арх. Јан Дубови,
1928–1930. (фотографија: Пуtник Прица)

Иницијатива за изградњу Дома Друштва „Српска мајка“ покренута је још 1920. године.⁴¹ Средином деценије, Општина града Београда је поклонила Друштву плац на адреси Бранкова 7, који је излазио и на Југ Богданову улицу.⁴² Камен темељац је положен 27. маја 1928. године, а свечано отварање Дома је обележено 10. марта 1929. године.⁴³ Поред обданишта, Дом је функционисао и као сиротиште, али и саветовалиште и диспанзер.⁴⁴ Зграда је имала три спрата, са приземљем у којем су се налазили локали, док су се на првом спрату налазили диспанзер, саветовалиште за труднице и амбуланта.⁴⁵ Други спрат је био резервисан за обданиште, а трећи за помоћне просторије. На крову се налазила тераса за сунчање деце.⁴⁶ Дом Друштва „Српска мајка“ био је академски конципирана грађевина (сл. 1). Главни улаз с прочељем зграде налазило се у Југ Богдановој улици. Портал је фланкиран паром стубова, а затим и стубаца квадратне базе. Изнад улаза се налазила лунета у виду надсветла, акцентована кључним каменом и натписом *Српска мајка*. Централни део зоне спратова чини еркер на којем је стајао натпис *Дом*, а између прозора првог и другог спрата медаљон са гирландама у оквиру којег је представљена мајка са дететом. На другом спрату су изведени балкони са балустрадама. У приземљу су такође постојала два локала.⁴⁷

Из Бранкове улице је Дом био повучен и са те стране налазила се пространа и уређена башта. Дворишна фасада била је скромније решена, са балконом на првом спрату.⁴⁸ Грађевина и данас постоји, али је радикално измењена и не служи више својој првобитној сврси.

Обданиште у Улици Милоша Поцерца 6

Како би побољшала услове живота радничке класе у престоници, на иницијативу Министарства социјалне политике, Општина града Београда је 1928. године узела зајам из Фонда за подизање радничких станова и установа Министарства социјалне политике да би подигла два радничка склоништа и једно обданиште.⁴⁹ Аутор пројекта је био Јан Дубови и у његовој изради консултовао је најистакнутијег педијатра у земљи др Матију Амброжича.⁵⁰ Обданиште је узидано у блок, смештено до Мушког радничког склоништа, које је такође пројектовао Дубови. Прочеље обданишта је подељено на три сегмента, од којих је средишњи благо истурен и виши за спрат.⁵¹ Бочни сегменти поседују по улаз. Упркос рационалном приступу архитекте и модерничком изгледу,⁵² грађевина обилује класичним цитатима, а двосливни кров је традиционално прекривен црепом. У великој мери прочишћено фасадно платно акцентују хоризонтални тракасти испуси, који визуелно уоквирују прозоре. На горњим тракама су постављени рељефи деце. Централни ризалит је визуелно истакнут и натписом *Дечије обданишће*, док је кровни венчац пробијен пољем с представом мајке која доји дете уз још двоје деце различитог узраста. Између прозора приземља и спрата постављен је медаљон с повијеном бебом. Камен темељац обданишта постављен је 16. децембра 1928, а зграда је свечано отворена 9. фебруара 1930. године и била је намењена деци до четири године, чија су оба родитеља радила.⁵³

Испред соба се налазила пространа веранда ка великом дворишту за боравак деце на ваздуху и сунцу, по прописима лекара.⁵⁴ Просторије обданишта су подељене на део за децу од 18 месеци до

четири године у приземљу, Уред за осигурање радника, конференцијску салу, библиотеку и канцеларије на првом спрату и јаслице на другом. Јаслице су се састојале од четири бокс-собе са по осам гвоздених колевки, одељене стакленим преградама. Поред главне просторије, постојала је и соба за дојење.⁵⁵ Део намењен старијој деци се састојао од две велике сале одељене стакленом преградом. Обе просторије биле су опремљене сточићима и столицама, те су деца овде и обедовала, али се и играла.⁵⁶ Обданиште је поседовало и купатила, перионицу, те централно грејање.⁵⁷ Иако у веома лошем стању, зграда и даље служи својој оригиналној намени (сл. 2).

Обданиште у оквиру Женског радничког склоништа

Уз ангажман Општине на изградњи Мушког радничког склоништа и обданишта, Дубови је пројектовао и Женско радничко склониште у Кнез Милетиној 8. Камен темељац је положен 22. јула 1928, а Женско радничко склониште је свечано отворено 9. фебруара 1930. године.⁵⁸ Попут Мушког радничког склоништа и обданишта, и ову грађевину одликује Дубовијева поетика раног модернизма уз класичну троделну поделу фасаде, где је средишњи сегмент наглашен истуреним кровним венцем и натписом *Женско радничко склонишће*. Дубови је и на овом објекту фасадном скулптуром нагласио његову функцију. Изнад централно позиционираног улаза смештен је рељеф који приказује две жене које седе. Док једна у руци држи књигу, друга доји дете, што имплицира садржај у оквиру склоништа, где се истичу библиотека и обданиште. Између њих је срп са снопом жита, атрибут који указује на сељаштво и плодност. Улаз у склониште је красила декоративна решетка са словима ЖС. У приземљу Женског радничког склоништа налазили су се амбуланта и диспанзер за децу, док је на спрату постојало и обданиште за децу до шест година.⁵⁹ Просторије обданишта су биле доста простране, с различитим функцијама. Уз стандардне просторије, Дубови је предвидео собу за играње и

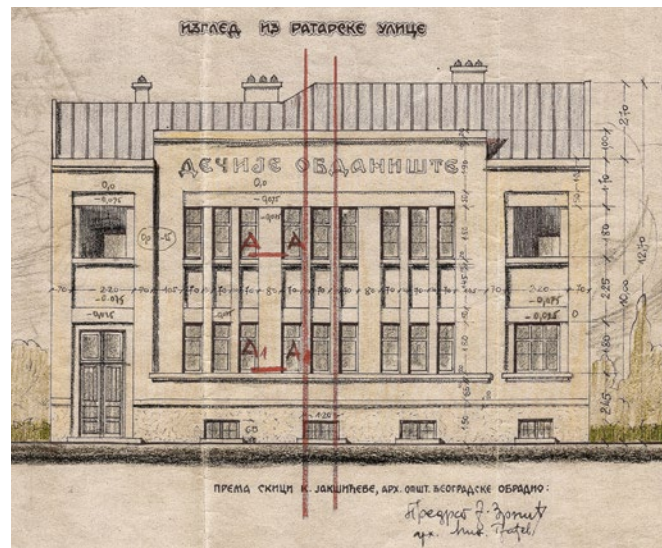

Сл. 3. Нереализовани пројекат за обданиште бр. 1, арх. Јан Дубови, 1938. (извор: Историјски архив Београда)

собу за дојење.⁶⁰ Деца радница су свакодневно купана, лети сунчана на терасама и у двориштима, а зими кварц-лампом.⁶¹ Зграда је оштећена у бомбардовању 1944. године, да би две године касније била реконструисана, када је оригинални натпис уклоњен, а у њој се данас налази балетска школа „Лујо Давичо“.⁶²

Обданиште бр. 1 (на Булбулдеру)

У оквиру социјалној програма који је спроводила крајем треће и почетком четврте деценије, Општина града Београда је 1928. године финансирала изградњу радничких станова у Улици Светог Николе на Булбулдеру, које је пројектовао архитекта Бранко Максимовић (1900–1988). У склопу подигнутих павиљона пројектоване су и просторије за обданиште,⁶³ али су капацитети првобитно пројектованих просторија брзо превазиђени. Општина града Београда је уступила 1934. године на 25 година земљиште од 1.000 м² до општинских станова да би се подигла наменска зграда за смештај деце.⁶⁴ Међутим, две године касније, Општина је уместо претходно додељеног плаца поново уступила ново земљиште у Ђурићевој улици, површине 702,5 м².⁶⁵

Сл. 4. Пројекат Обданишта бр. 2, арх. Кајтарина Јакишић и Предрај Зрнић, 1931. (извор: Историјски архив Београда)

Архитекта Јан Дубови (1892–1969) је око 1938. године заједно са инжењером Драгом Јојићем (1890–?) бесплатно израдио пројекат за булбулдерско обданиште.⁶⁶ Иако помињан у монографским студијама о Дубовију, пројекат је историографији до сада био непознат.⁶⁷ Дубови је пројектовао једноставно и визуелно прочишћено решење, наглашене геометризоване фасаде. Прочељем би доминирао натпис *Обданиште Булбулдер*, а једина предвиђена декорација на фасади били су кружни испусти у међуспратном оквиру и медаљони између прозора поткровља (сл. 3). Било је планирано да зграда поседује ниско приземље, спрат и поткровље са трсливним кровом. На основу пројекта се стиче утисак да је поткровље било предвиђено за један стан.

Архитекта Министарства грађевина Милош Продановић пријавио се да бесплатно врши функцију надзорног архитекта у реализацији Дубовијевог нацрта.⁶⁸ Ипак, из недовољно познатих разлога, изведено је решење инжењера Милана Јовановића (1892–?), које је у свим аспектима било инфериорно у односу на Дубовијев пројекат.⁶⁹ Може се само претпоставити да је Јовановићев нацрт био јефтинији за израду и да се Општина водила тим начелима. Бочној фасади је посвећена нешто већа пажња

наглашавањем приземља са три окулуса и порталом у маниру Белобркове архитектуре.⁷⁰ У сутерену су смештене кухиња, трпезарија и помоћне просторије, док је приземље било резервисано за амбуланту, учионицу, канцеларије и купатило с тушевима.⁷¹ Темељи обданишта освећени су 6. октобра 1940. године.⁷² Општина града Београда и Милош Јаћимовић су донирали опеку за изградњу обданишта, док су улазна врата била поклон фирме „Будућност“.⁷³ Било је предвиђено да се у дому смести и клуб жена са Булбулдера, библиотека и читалица, као и да обданиште уједно служи као дом културе.⁷⁴ Објекат је махом остао непромењен и у њему се и даље налази вртић.

Обданиште бр. 2

Обданиште бр. 2 је основало Друштво за заштиту југословенске деце 12. јануара 1919. године. Обданиште се првобитно налазило у изнајмљеним просторијама на адреси Ратарска 17 (данас Улица краљице Марије), да би се неколико година касније преселило у монтажни павиљон добијен од ратних репарација. Како се павиљон налазио на старом тркалишту испод Техничког факултета, 1930. године је срушен да би се на његовом месту подигао стадион за Свесоколски слет. Савез сокола Краљевине Југославије је дао новчану накнаду за срушени објекат, тако да је Обданиште могло да планира изградњу нове наменске зграде. Одсек добара Краљевине Југославије је уступио плац од 900 м² на адреси 27. марта 46 на 25 година. Године 1931. је подигнута зграда трајног карактера, према скици Катарине Јакшић (1905–?), архитекте Општине града Београда, коју је из недовољно јасних разлога даље разрадио архитекта Министарства грађевина Предраг Зрнић (1904–?).

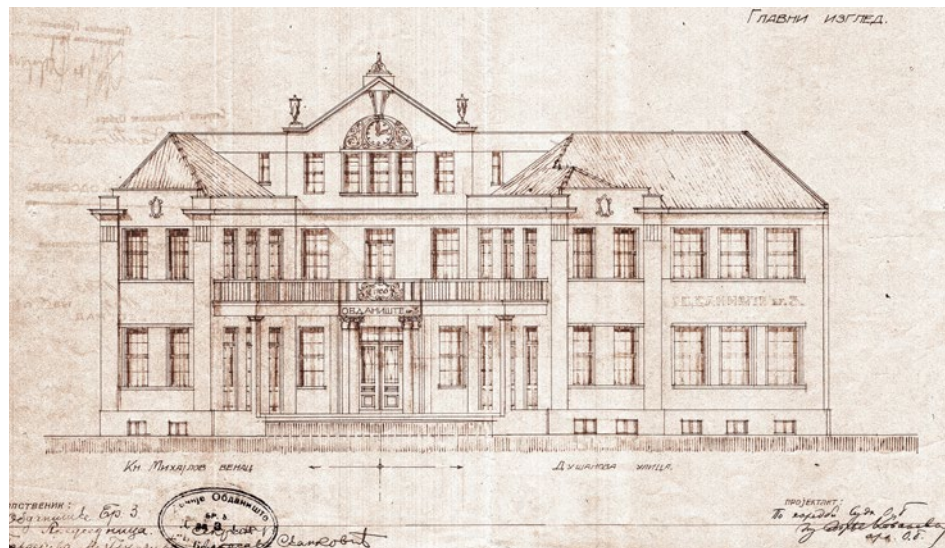
Архитектура обданишта је у великој мери једноставна. Прочеље је решено из три сегмента: два ужа бочна и средишњи шири са комплекснијом фенестрацијом изнад које је стајао натпис Дечје обданиште бр. 2 (сл. 4). Улаз је смештен у левој зони прочеља и одатле се ступало у предсобље. У сутерену се чувао огрев, а ту су биле кухиња, оста-

ва, вешерница и купатило с тушевима. Са уличне стране приземља налазиле су се једна соба и трпезарија, док су са дворишне биле две учионице подељене дрвеном покретном преградом, а које су излазиле на пространу терасу површине 42,35 м². На спрату су били смештени: канцеларија, пет соба, купатило и још једна тераса површине 76,85 м². Општина је 1931. године проширила постојећи плац обданишта за потребе игралишта. Свечано освећење нове зграде уприличено је почетком 1932. године. Иако је обданиште сада на уличној регулацији, када је подигнуто било је повучено 13 м са предбаштом. У дворишту се поред игралишта са љуљашкама, налазила башта коју су деца одржавала уз помоћ васпитачица. Зграда је до данас остала у већој мери непромењена и служи својој првобитној сврси.

Обданиште бр. 3 (Дунавско обданиште)

Обданиште бр. 3, познатије као Дунавско обданиште, такође је основало Друштво за васпитање и заштиту југословенске деце 16. фебруара 1919. године уз Одбор госпођа „Кнегиња Љубица“.⁷⁵ Првобитне просторије обданишта налазиле су се у Бранковој 32, међутим, крајем треће деценије иницирана је изградња новог наменског објекта.⁷⁶ Општина града Београда је 1928. године уступила Друштву плац од 450 м² на углу Цара Душана и Тадеуша Кошћушка, уместо првобитно предвиђене локације до Цркве Светог Александра Невског.⁷⁷ Градња нове зграде је започета 14. септембра 1930. године, када је освећен камен темељац.⁷⁸ Свечано је освећена нова зграда обданишта 16. фебруара, док је установа отпочела рад 1. маја 1931. године.⁷⁹ Општина је непосредно пре завршетка градње уступила обданишту и суседни плац величине 600 м² за двориште.⁸⁰

Аутор пројекта је био архитекта Општине града Београда Ђорђе Коваљевски (1888–1957).⁸¹ Грађевину одликује сведени дизајн акцентован елементима карактеристичним за руски ампир, попут витких урни које фланкирају централно постављен забат (сл. 5). Њиме доминира лунета с витким стилизо-

Сл. 5. Пројекат Обданишћа бр. 3, арх. Ђорђе Коваљевски, 1930–1931.
(извор: Историјски архив Београда)

ваним кључним каменом и плитком декорацијом. Коваљевски је предвидео да се у центру лунете постави сат, али није познато да ли је икада инсталиран. Пројектом су такође били предвиђени одређени натписи на фасади. У зони балкона назначен је натпис *Обданишће бр. 3* и година 1930. у картуши. Натпис је поновљен на крилу из Улице цара Душана. Он је одабрао да угловницу реши тако што ће угао засећи и формирати предбашту с фонтаном. Капија је била изведена од кованог гвожђа с луком који је носио фењер. Улаз је централно позициониран, а фланкирају га јонски стубови који уједно држе полукружни балкон на спрату. Балкон се простире у два крака на која излазе спаваће собе на спрату. У сутерену је био смештен технички блок: вешерница, кухиња, котларница и оставе за чување огрева и намирница. Из улаза се ступало у вестибил приземља, одакле је степениште водило на спрат. У приземљу су се налазиле просторије обданишта; у левом крилу су биле смештене лекарска ординација и сала која је највероватније служила за састанке одбора. Десно крило садржало је салу, учионицу, трпезарију и тоалете. На спрату је било пет спаваћих соба девојачког завода, уз тоалет и купатило.⁸² На тавану се такође налазило пет мањих соба.⁸³ Зграда је имала

централно грејање.⁸⁴ Грађевина до данас није у већој мери измењена и у њој се и даље налази обданиште.

Обданиште Друштва „Мајка Јевросима“

Друштво „Мајка Јевросима“ основано је 1928. године с циљем бриге о сиромашној и незбринутој деци.⁸⁵ Просторије обданишта и забавишта су се првобитно налазиле у Улици Бранка Крсмановића, да би Друштво већ почетком четврте деценије подигло наменску зграду у Поп Стојановој 7, на плацу који је патријарх Димитрије поконио Друштву.⁸⁶ Нова зграда је требало да служи не само као обданиште и забавиште већ и као сиротиште.⁸⁷ Камен темељац је постављен у јуну 1932, а објекат је свечано отворен 2. јануара 1933. године.⁸⁸ Пројекат је бесплатно израдио Предраг Зрнић, који је био и надзорни архитекта током изградње.⁸⁹ Његово решење прати узак а дугачак плац (сл. 6). Релативно уско прочеље поседује по пар прозора на сваком нивоу, са балконом на спрату. Архитектура је једноставна, лишена декоративног репертоара везаног за академизам, али и без јасних модернистичких обележја. Према пројекту је било предвиђено да улази буду смештени бочно, један би водио ка степенишном тракту, док би

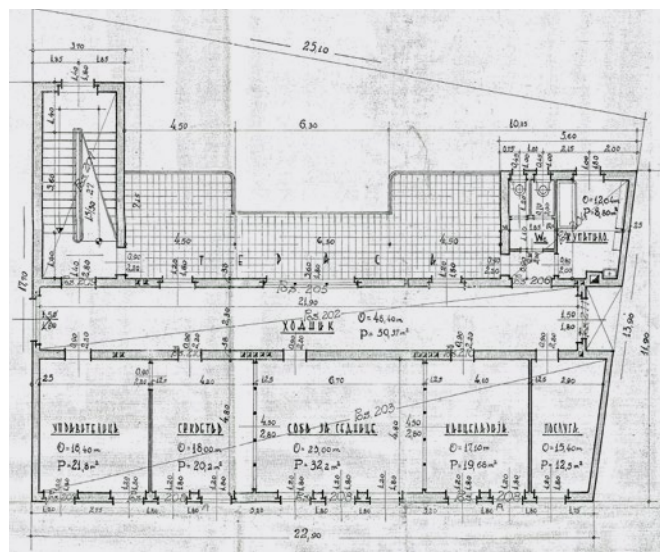
Сл. 6. Пројекат Обданишћа Друштва 'Мајка Јевросима', арх. Предрај Зрнић,
1932–1933. (извор: Историјски архив Београда)

се до другог долазило преко степеништа и са њега би се ступало у предсобље које води у свечану салу и канцеларију. Међутим, изведен је само један улаз, док су за други изостале степенице, чиме је постао само излаз на малу терасу из некадашње свечане сале. У сутерену су се налазиле кухиња, трпезарија и помоћне просторије, док је приземље било резервисано за свечану дворану са уличне стране, а канцеларију и учионицу ка дворишту. На спрату су биле смештене амбуланта, додатне канцеларије и спаваћа соба.⁹⁰ Како је обданиште подигнуто као задужбина патријарха Димитрија, једна просторија на спрату је била намењена музеју посвећеном овом српском патријарху.⁹¹ Обданиште је имало централно грејање, пространо двориште са уређеним игралиштем.⁹² Како се наслањало на суседну зграду, кров је решен на три воде. Зграда је до данас задржала своје изворне одлике и њена функција је до данас непромењена.

Обданиште Женског хришћанског покрета

Може се закључити да се после исељења Обданишта бр. 3 из Бранкове 32 у те просторије уселило Обданиште Женског хришћанског покрета, на основу вести о освећењу ових просторија

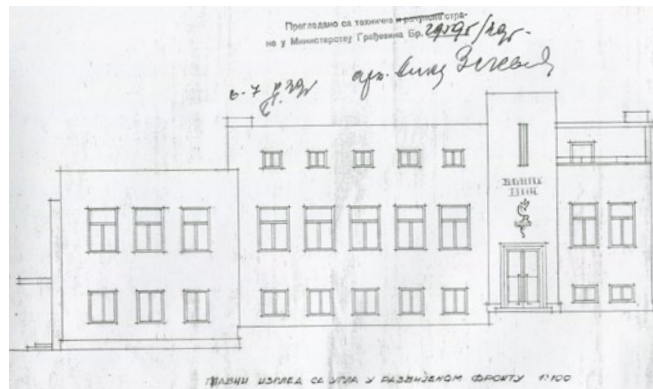
7. јуна 1931. године.⁹³ Како је зграда била *сџара и џирошна*, већ се 1936. године у новинама наводи да се обданиште налази у Карађорђевој улици 41.⁹⁴ Ипак, 1938. године је израђен пројекат за наменску грађевину на адреси Штросмајерова 55, што је данас Савска улица. Аутор пројекта је био архитекта Милош Драгутиновић (1903–?).⁹⁵ Зграда се састојала из сутерена, приземља и спрата. Улаз је био смештен бочно, а целокупан изглед фасаде одаје утисак да је архитекта био инспирисан модернизмом. Фенестрација је решена у три групе по три прозора по нивоу, што је одавало склад и хармонију. Испод кровног венца се налазио натпис *Дечије обданишће*. Сокл је био израђен од вештачког камена, док је остатак фасаде изведен у продужном малтеру. Из улаза се ступало у ходник, одакле су се са уличне стране налазиле три просторије за боравак деце, док су са дворишне биле канцеларија надзорнице, соба за изолацију, свлачионице и санитарни блок. На спрату су са уличне стране биле смештене канцеларије управитељице, сала за седнице и соба за послугу, док су са дворишне стране пројектовани пространа тераса и санитарни блок (сл. 7).⁹⁶ Излазак на терен је утврдио да зграда више не постоји, али узроци њеног рушења још увек нису утврђени.

Сл. 7. Пројекат Обданишта Женској хришћанској њокреџи, арх. Милош Драгићиновић, 1938. (извор: Историјски архив Београда)

Обданиште „Света Тројица“ на Пашином брду

Последњи у низу репрезентативних пројеката за београдска обданишта изведен је на Пашином брду. Иницијатива за изградњу овог обданишта покренута је 1933. године.⁹⁷ Како би се што пре решило питање збрињавања деце са Пашиног брда, прва зграда обданишта свечано је освешћена 10. децембра исте године. О њој нажалост не постоје ближи подаци, осим да се налазила на адреси Беличка 9,⁹⁸ где је данас приземни стамбени објекат. Пошто је Управа 1938. године прикупила довољно средстава да подигне зграду која ће задовољити потребе обданишта,⁹⁹ на предлог председника Општине града Београда Владе Илића (1882–1953), откупљено је имање на углу Младе Босне и Авде Карабеговића да би се уступило на 25 година обданишту „Света Тројица“ за изградњу *модерној и хиџијенској дома*.¹⁰⁰ Пројекат је 1939. године израдио архитекта Општине града Београда Рајко Татић (1900–1979).¹⁰¹ Иако је стваралаштво Рајка Татића у великој мери истражено, овај пројекат до сада није био познат у историографији.

Сл. 8. Пројекат Обданишта 'Света Тројица' на Пашином брду, арх. Рајко Татић, 1939. (извор: Историјски архив Београда)

Обданиште је пројектовано тако да прати туп угао који су формирале Улице Младе Босне и Авде Карабеговића, а накнадним затварањем друге поменуте улице обданиште је добило пространо двориште, док је наглашени конвексни угао зграде изгубио своју функционалну оправданост. Ипак, грађевина је решена у духу модернистичких идеја, са безорнаменталним фасадама и равномерним распоредом прозорских отвора. Улазни блок се висински и визуелно издваја, а пројектом је било предвиђено да буде истакнут рељефом и натписом, који или нису изведени или су у међувремену уклоњени (сл. 8). Фасаде су израђене у кречном малтеру па прскане смесом од млевеног мермера, цементног и кречног млека и пигмента. У сутерену су биле смештене перионица, остава, привремена трпезарија, кухиња и друге помоћне просторије. Из кухиње је степениште водило до трпезарије у приземљу. Поред трпезарије, у приземљу су се налазиле канцеларије, тоалети и соба за игру, која је смештена на самом углу и заузимала је највећу површину. На спрату су биле собе и неизоставна тераса за сунчање деце. Подови у собама били су покривени ксилитом, док су комуникационе зоне имале терацо

подлогу.¹⁰² Како је једно крило имало само приземље, оно је накнадно добило спрат, док је тераса зазидана. У згради се и данас налази вртић.

Закључак

Социјална политика Краљевине СХС/Југославије била је веома често неконзистентна, прожета изненадним активностима, али без дугорочнијег плана и континуитета. Управо је таква слика социјалне политике утицала да се хуманитарна удружења свесрдно ангажују да би се надоместио акутни недостатак социјалних установа и неопходне инфраструктуре. Државне институције су ипак препознавале значај оваквих иницијатива и помагале су удружењима финансијски, уступањем локације или изградом пројекта. Такав је био случај и са првим београдским обдаништима. Објекти подигнути с циљем да се деци родитеља који раде пружи адекватна нега током дана представљају драгоцену сведочанство о напорима на пољу дечје заштите и педагогије. Обданишта су у више наврата посећивале и помагале краљица Марија Карађорђевић и кнегиња Олга Карађорђевић, чије је политичко деловање почивало превасходно на хуманитарном раду.¹⁰³

Аутори ових грађевина махом су били запослени у Техничкој дирекцији Општине града Београда (Коваљевски, Дубови и Татић), или су радили у Архитектонском одељењу Министарства грађевина (Зрнић). Изградњом радничких склоништа истакнути заговорник модерничких начела у архитектури – Јан Дубови – добио је прилику да реализује прве објекте јавне намене у мо-

дерном духу и да спроведе своје идеје о друштвеној улози архитектуре.¹⁰⁴ Док су поједина обданишта скромније решена, изванредан број се истиче својом архитектуром. Међу њима су и Дунавско обданиште Ђорђа Коваљевског, Обданиште у Улици Милоша Поцерца Јана Дубовог и Обданиште „Света Тројица“ на Пашином брду Рајка Татића. Иако стилски хетерогена, обданишта подигнута током међуратног периода и даље углавном успешно служе својој првобитној намени уз минималне интервенције.

Ипак, и поред свег напора Општине града Београда и хуманитарних удружења усмерених на заштиту деце, свега половина угрожених малолетника је могла да прими адекватну помоћ. Према подацима које је др Марија Гајић Вајс изнела у Београдским општинским новинама 1938. године, од укупног броја деце која су живела у Београду – 60.000 или 62% било је социјално или здравствено угрожено.¹⁰⁵ Средства и инфраструктура који су створени током међуратног периода нису били довољни да задовоље потребе социјално угрожене деце. Системско подизање предшколских установа, као и специјализовање архитектата за тај тип грађевина, постаће пракса тек у годинама после Другог светског рата, када све већи број жена почиње да ради и када је, у складу са социјалистичким начелима, вођена адекватна социјална политика.

Др Владана Б. Путник Прица,
историчар уметности,
научни сарадник
Филозофски факултет, Београд
vladana.putnik@bg.ac.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] Вајс-Гајић 1932: 509; Valkanova 2016: 16–17.
- 2] More Muelle 2005: 87.
- 3] Милановић 2020: 277; Иванић 2012: 11–12.
- 4] Гајић 1938: 256.
- 5] *Време*, 6. август 1932: 5.
- 6] Када је о морталитету деце реч, туберкулоза је била узрок 25% смрти. Видети: *Београдске ојшћинске новине*, 1. децембар 1936: 929; Гајић 1938: 258.
- 7] *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 421.
- 8] Вајс-Гајић 1932: 512; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 421.
- 9] Видаковић 1931: 943; *Београдске ојшћинске новине*, 1. мај 1939: 299.
- 10] *Београдске ојшћинске новине*, 1. мај 1935: 336.
- 11] *Правда*, 10. јул 1933: 4; *Београдске ојшћинске новине*, 1. децембар 1936: 927; Милановић 2020: 233.
- 12] *Београдске ојшћинске новине*, 1. мај 1935: 336; 1. децембар 1936: 927; 1. април 1937: 345.
- 13] *Истио*, 1. мај 1939: 302.
- 14] *Време*, 27. децембар 1926: 7; 24. јануар 1937: 5; *Правда*, 24. јануар 1937: 5; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јануар 1937: 106.
- 15] Максимовић 1983: 48; Милашиновић Марић 2001: 36.
- 16] Сарван 1929: 9.
- 17] Аутор пројекта је Десанка Манојловић. *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 422; Маневић 2008: 254.
- 18] Гајић 1938: 256; Михајлов 2013: 69.
- 19] Михајлов 2013: 69–78; Миловановић и Марковић 2017: 26–29.
- 20] Михајлов 2021: 335–358.
- 21] Гашић 2009: 97; Михајлов 2011: 105; Vuksanović Macura 2012: 122.
- 22] *Београдске ојшћинске новине*, 28. фебруар 1936: 100.
- 23] Вајс-Гајић 1932: 510.
- 24] *Просветни гласник*, 1. фебруар 1935: 108.
- 25] ИАБ, Картоотека житеља града Београда и Земуна; *Београдске ојшћинске новине*, 1. март 1930: 209; Панић 2011: 90.
- 26] Вајс 1931: 599.
- 27] Видаковић 1931: 944; Vuksanović Macura 2012: 273–275.
- 28] Милашиновић Марић 2001: 84; Ђурђевић 2002–2003: 175.
- 29] *Време*, 20. јул 1932: 7; *Београдске ојшћинске новине*, 1. март 1933: 199.
- 30] *Београдске ојшћинске новине*, 1. новембар 1932: 741.
- 31] Девичерски 1933: 167.
- 32] Николић 1938: 7.
- 33] *Правда*, 23. мај 1932: 5; *Београдске ојшћинске новине*, 1. март 1933: 200; 1. јун 1933: 421; Путник Прица 2018: 71–72.
- 34] *Београдске ојшћинске новине*, 1. јануар 1932: 72.
- 35] *Време*, 20. јануар 1936: 8.
- 36] *Правда*, 20. јануар 1938: 4.
- 37] *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 421; Глишовић 1936: 5.
- 38] *Време*, 12. децембар 1928: 7; Аранђеловић 1929: 17; Милановић 2017: 455.
- 39] *Правда*, 30. новембар 1926: 3; *Време*, 27. децембар 1926: 7; Станојевић 1968: 198.
- 40] *Правда*, 27. април 1928: 8.
- 41] *Истио*, 28. април 1928: 8.
- 42] *Време*, 12. децембар 1928: 7; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 420; Милановић 2017: 457.
- 43] Милановић 2017: 457.
- 44] Стојановић 1934: 845.
- 45] *Женски њокрећ* 5–6, 1930: 3.
- 46] *Време*, 12. децембар 1928: 7.
- 47] МГБ, Фонд Јеремије Станојевића, Ур 9353
- 48] *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 420.
- 49] *Полијтика*, 23. јул 1928: 8; *Време*, 27. октобар 1928: 8.
- 50] *Правда*, 10. фебруар 1930: 2.
- 51] Милашиновић Марић 2001: 38.
- 52] Milašinović Marić 2021: 152.
- 53] *Полијтика*, 16. децембар 1928: 8; *Београдске ојшћинске новине*, 1. март 1930: 207.
- 54] *Београдске ојшћинске новине*, 1. март 1930: 216.
- 55] *Ојшћинске новине*, 14. јануар 1929; Марковић 1930: 10.
- 56] Марковић 1930: 10.
- 57] *Истио*.
- 58] *Полијтика*, 23. јул 1928: 8; *Београдске ојшћинске новине*, 1. март 1930: 207.
- 59] *Време*, 27. октобар 1928: 8; *Полијтика*, 13. април 1928: 11; *Београдске ојшћинске новине*, 1. март 1930: 213–215.
- 60] Милашиновић Марић 2001: 39.
- 61] *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 420; 1. јануар 1936: 63.
- 62] Vuksanović Macura 2012: 109; Radovanac Živanov 2021: 97.
- 63] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–XXIII–7–1930; *Полијтика*, 14. септембар 1927: 7; 21. јул 1928: 7; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 421; Максимовић 1983: 48; Vuksanović Macura 2012: 97; Putnik Prica 2019: 227.
- 64] *Београдске ојшћинске новине*, 1. новембар 1934: 423.
- 65] *Истио*, 27. август 1936: 486.
- 66] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–XXX–1–1938. Иако је Дубовијев пројекат остао недатиран, може се по пратећој документацији претпоставити да је из 1938. године. О Драгом Јојићу видети: ИАБ, Управа града Београда – картоотека житеља Београда и Земуна; Марковић 1939: 10.

- 67] Дијана Милашиновић Марић наводи нереализован пројекат обданишта у својој монографији о Јану Дубовију, међутим, сматрало се да пројектна документација није сачувана. Видети: Милашиновић Марић 2001: 84.
- 68] *Правда*, 27. фебруар 1939: 9.
- 69] О Милану Јовановићу видети: Марковић 1939: 9; ИАБ, ОГБ, ТД, ф–XXX–1–1938.
- 70] О Момчилу Белобрку видети: Вукотић 1996.
- 71] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–XXX–1–1938.
- 72] *Београдске ојшћинске новине*, 1. октобар: 849.
- 73] *Време*, 7. октобар 1940: 6.
- 74] Главинић 1941: 13.
- 75] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–X–3–1930; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 420; *Правда*, 25. јануар 1939: 15; *Правда*, 17. фебруар 1939: 5.
- 76] *Правда*, 17. фебруар 1930: 3.
- 77] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–X–3–1930.
- 78] *Београдске ојшћинске новине*, 15. септембар 1930: 1036.
- 79] *Време*, 17. фебруар 1931: 5; *Правда*, 17. фебруар 1939: 5.
- 80] *Време*, 18. фебруар 1931: 11; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1931: 770.
- 81] Ђурђевић 2002–2003: 175. О Ђорђу Коваљевском такође видети: Вуксановић-Мацура 2016: 17–28.
- 82] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–X–3–1930; *Правда*, 14. август 1932: 16; *Време*, 8. март 1932: 9.
- 83] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–X–3–1930.
- 84] Станојевић 1968: 203.
- 85] Видаковић 1931: 952.
- 86] *Правда*, 6. јун 1932: 10; 1. децембар 1932: 5; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун 1933: 421.
- 87] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–V–62–1932.
- 88] *Правда*, 6. јун 1932: 10; 2. јануар 1933: 3.
- 89] *Истио*, 6. јун 1932: 10.
- 90] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–V–62–1932.
- 91] *Правда*, 1. децембар 1932: 5.
- 92] Станојевић 1968: 202.
- 93] *Време*, 6. јун 1931: 9.
- 94] *Истио*, 21. март 1933: 7; 27. децембар 1936: 12; *Правда*, 17. мај 1937: 6.
- 95] О Милошу Драгутиновићу видети: Марковић 1939: 49.
- 96] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–XXIII–5–1938.
- 97] *Правда*, 16. јун 1933: 3.
- 98] *Истио*, 9. децембар 1933: 13.
- 99] *Истио*, 11. април 1938: 9.
- 100] *Београдске ојшћинске новине*, 8. јун 1938: 269; 1. мај 1939: 294.
- 101] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–XIII–27–1939. О раду Рајка Татића у Општини града Београда видети: Михајлов 2013: 29–78.
- 102] ИАБ, ОГБ, ТД, ф–XIII–27–1939.
- 103] *Правда*, 24. јануар 1937: 5; *Време*, 24. јануар 1937: 5; *Београдске ојшћинске новине*, 1. јануар 1937: 106.
- 104] Radovanac Živanov 2021: 96.
- 105] Гајић 1938: 257.

ЛИТЕРАТУРА

- Аранђеловић, Љ.** (1929), Београдска хумано-културна друштва „Српска мајка“, *Ојшћинске новине*, 15. јул: 17.
- Београдска општина гради три модерна склоништа за беспослено радништво и радничку сирочад (1928), *Време*, 27. октобар: 8.
- Вајс, М.** (1931), „Дајмо деци сунца и ваздуха“, *Београдске ојшћинске новине*, 1. мај: 598–599.
- Вајс-Гајић, М.** (1932), Дечје обданиште – дечје склониште. *Београдске ојшћинске новине*, 1. август: 509–513.
- Valkanova, Y.** (2016), *Constructions of nature and emerging ideas in children's education and care: The 1600s to 1900*, in: *The Routledge International Handbook of Philosophies and Theories of Early Childhood Education and Care*, eds. David T., Gooch K. and Powell S., New York: Routledge: 1–18.
- Велика смртност новорођене деце у Београду (1932), *Време*, 6. август: 5.
- Видаковић, С.** (1931), Наши социјални проблеми I. Питање дечје заштите. *Београдске ојшћинске новине*, 1. август: 941–954.
- Вукотић, М.** (1996), *Момчило Белобрк*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Vuksanović Macura, Z.** (2012), *Život na ivici : stanovanje sirotinje u Beogradu 1919–1941*, Beograd: Orion Art.
- Вуксановић-Мацура, З.** (2016), Стамбена архитектура Ђорђа Павловића Коваљевског у Београду, *Архитектура и урбанизам* 43 (Београд): 17–28.
- Гајић, М.** (1938), Дом дечје заштите и стремљења заштита деце у Београдској општини. *Београдске ојшћинске новине*, 1. април: 256–261.
- Гашић, Р.** (2009), Лесковачка текстилна индустрија до Другог светског рата, *Лесковачки зборник XLIX* (Лесковац): 93–100.
- Главинић, Д.** (1941), Дом дечјег обданишта на Булбулдеру биће средиште културне и социјалне акције жена овога краја, *Време*, 29. јануар: 13.
- Глишовић, С.** (1936), Две шупе на Дунаву зову се – Дечје обданиште, *Време*, 29. август: 5.

- Данас пре подне Њ. Кр. Вис. кнегиња Олга посетила је Мушко радничко склониште, Обданиште и кухињу за незапослене раднике (1937), *Правда*, 24. јануар: 5.
- Девечерски, Ж.** (1933), Проблеми једног напредног краја престонице, *Београдске ојшћинске новине*, 1. март: 164–168.
- Дечје забавиште – задужбина Патријарха Димитрија (1932), *Правда*, 1. децембар: 5.
- Дечја изложба у Ратарској улици 17 (1924), *Време*, 13. март: 5.
- Дечје обданиште „Свете Тројице“ на Пашином Брду подићи ће свој дом (1938), *Правда*, 11. април: 9.
- Дечје обданиште у Ратарској улици прославило је јуче своју славу (1927), *Време*, 24. јануар: 6.
- Дечји дани (1935), *Београдске ојшћинске новине*, 1. мај: 336–338.
- Дечји дани у Београду (1937), *Београдске ојшћинске новине*, 1. април: 345–347.
- Дечји дани 1939 године (1939), *Београдске ојшћинске новине*, 1. мај: 299–303.
- Дунавско дечје обданиште (1931), *Време*, 18. фебруар: 11.
- Дунавско обданиште намерава да прошири свој рад (1932), *Правда*, 14. август: 16.
- Дунавско дечје обданиште прославило је данас двадесетогодишњицу рада (1939), *Правда*, 17. фебруар: 5.
- Ђурђевић, М.** (2002–2003), Урбанистичко-архитектонска делатност Ђорђа Павловича Ковалељског у Србији, *Годишњак рада Београда ХLI–XL* (Београд): 169–181.
- Затварање дечјег обданишта друштва „Српска мајка“ (1928), *Правда*, 27. април: 8.
- Затварање обданишта Друштва „Српска мајка“ (1928), *Правда*, 28. април: 8.
- Записник XII Редовне седнице Одбора општине Београдске, одржане 16. марта 1931. године у 6 часова поподне (1931), *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун: 764–771.
- Записник – Друге Редовне Седнице Одбора Општине београдске, одржане 25. марта 1931 г. у 6 часова по подне (1931), *Београдске ојшћинске новине*, 15. јун: 832–838.
- Записник III редовне седнице Градског већа Општине града Београда, одржане на дан 23 октобра 1934 године у 6 часова поподне (1934), *Београдске ојшћинске новине*, 1. новембар: 417–425.
- Записник XVII редовне седнице Градског већа Општине града Београда одржане 14 августа 1936 године у 18 часова (1936), *Београдске ојшћинске новине*, 27. август: 478–509.
- Записник V редовне седнице градског већа Општине града Београда, одржане 25. маја 1938 године у 18 часова (1938), *Београдске ојшћинске новине*, 8. јун: 253–292.
- Записник Треће – Друге Редовне Седнице Одбора Општине Београдске, одржане 23. фебруара 1930. год. у 6 часова по подне (1930), *Београдске ојшћинске новине*, 15. март: 307–313.
- Записник са састанка Општинског одбора (1929), *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун: 16–22.
- Зграда новог Дечјег обданишта на Булбулдеру (1940), *Београдске ојшћинске новине*, 1. октобар: 849.
- Иванић, Д.** (2012), *Успомене*, Београд: Институт за савремену историју.
- Изложба дечјих радова у обданишту бр. 2 (1938), *Београдске ојшћинске новине*, 1. мај: 424.
- Јеврејски Дом за заштиту деце освећен је у Београду (1938), *Београдске ојшћинске новине*, 1. новембар: 868.
- Јуче је свечано отворен дом Друштва „Српска мајка“ (1928), *Време*, 12. децембар: 7.
- Краљица обилази обданиште школске поликлинике (1927), *Време*, 10. март: 1.
- Кроз београдска дечја обданишта (1933), *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун: 420–422.
- Максимовић, Б.** (1983), *Идеје и стварности урбанизма Београда 1830–1941*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Маневић, З.** (ур.) (2008), *Лексикон неимара*, Београд: Грађевинска књига.
- Марковић, В.** (1939), *Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду 1919–1938*, Београд: Технички факултет Универзитета у Београду.
- Марковић, Ж.** (1930), Из дечје медицине, *Правда*, 6. април: 6.
- Марковић, И. Р. и Миловановић, М. П.** (2017), *На врелу немарсџва : Архитекти породице Таџић*. Београд: Хералдички клуб.
- Милановић, Ј.** (2017), *‘Мајтеринско удружење’ и ‘Српска мајка’ у борби за здравствену зашћину жена и деце*, у: 800 година српске медицине, ур. Ваџић З., Београд: Српско лекарско друштво: 449–460.
- Милановић, Ј.** (2020), *Женско грушћиво (1875–1942)*, Београд: Институт за савремену историју : Службени гласник.
- Милашиновић Марић, Д.** (2001), *Архитекџа Јан Дубови*, Београд: Задужбина Андрејевић.
- Milašinović Marić, D.** (2021), *Архитекта Јан Дубови, и врелу делатности Групе архитеката модерног правца*, у: Архитектура и визуелне уметности у југословенском контексту: 1918–1941, ур. Кадјевић А., Илијевић А., Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Институт за историју уметности: 150–155.
- Михајлов, С.** (2011), Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века, *Наслеђе XII* (Београд): 91–116.

- Михајлов, С. (2013), *Рајко М. Тајић (1900–1979)*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Михајлов, С. (2021), *Архитектонско сиваралаштво Јосифа Најмана (1894–1951)*, докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- More Muelle, С. (2005), *The History of Kindergarten: From Germany to the United States*, in: Proceedings of The Fourth Annual College of Education Research Conference, eds. Nielsen S., Rocco T., Plakhotnik M., Miami: Florida International University: 87–92.
- Мушко радничко склониште, обданиште и кухињу за незапослене посетила је Њ. Кр. Вис. Кнегиња Олга (1937), *Београдске ојшћинске новине*, 1. јануар: 106–109.
- Николић, А. М. (1938), Обданиште на насељу Краља Александра све активније, *Правда*, 24. јул: 7.
- Њ. В. Кнегиња Олга посетила је јуче Дунавско дечје обданиште (1932), *Време*, 8. март: 9.
- Њ. Кр. Вис. кнегиња Олга јуче је посетила Мушко радничко склониште, Дечје обданиште и кухињу за незапослене раднике (1937), *Време*, 24. јануар: 5.
- Обданиште женског хришћанског покрета обишао је и Њ. Св. Патријарх Варнава (1936), *Време*, 27. децембар: 12.
- Обданиште за одојчад (1928), *Полићика*, 16. децембар: 8.
- Обданиште „Српске Мајке“ (1926), *Правда*, 30. новембар: 3.
- Оглас, *Ојшћинске новине*, 14. јануар 1929.
- Општи правилник о оснивању, издржавању, уређењу и о раду обданишта и других сличних установа за заштиту и васпитање деце (1935), *Просветни гласник*, 1. фебруар: 89–118.
- Отварање дечјег обданишта на Душановцу (1932), *Београдске ојшћинске новине*, 1. јануар: 72.
- Осам дечјих обданишта у Београду чувају и исхрањују сваког дана 350 сиромашне деце (1933), *Време*, 21. март: 7.
- Освећење Дечјег обданишта бр. 2 (1932), *Београдске ојшћинске новине*, 1. фебруар: 158.
- Освећење Дечјег обданишта на насељу Краља Александра (1932), *Београдске ојшћинске новине*, 1. новембар: 741–742.
- Освећење дечјег обданишта у предграђу Војводе Степе (1933), *Правда*, 9. децембар: 13.
- Освећење забавишта и обданишта друштва „Мајке Јевросиме“ (1933), *Правда*, 2. јануар: 3.
- Освећење обданишта (1931), *Време*, 6. јун: 9.
- Освећење темеља Дечјег обданишта на Булбулдеру (1940), *Време*, 7. октобар: 6.
- Освећење темеља Обданишта бр. 3 (1930), *Београдске ојшћинске новине*, 15. септембар: 1036.
- Оснивање дечјег обданишта у предграђу Петра Мркоњића (1932), *Правда*, 30. јун: 6.
- Оснивање Југословенске уније за заштиту деце (1933), *Правда*, 10. јул: 4.
- Оснивање обданишта на Пашином брду (1933), *Правда*, 16. јун: 3.
- Оснивање општинског породилишта у Београду (1933), *Београдске ојшћинске новине*, 1. јун: 422.
- Панић, В. (2011), *Милан Злоковић : афирмација модернизма*. Београд: Архитектонски факултет.
- Подизање радничких станова (1927), *Полићика*, 14. септембар: 7.
- Потпредседник Београдске општине г. Добра Богдановић извршио је инспекцију дечјих обданишта (1933), *Београдске ојшћинске новине*, 1. март: 199–201.
- Посета Њ. В. Краљице Марије Женском радничком склоништу (1936), *Београдске ојшћинске новине*, 1. јануар: 61–63.
- Правилник за установе полуотворене дечје заштите (Обданишта) на подручју Поглаварства Града Београда (1936), *Београдске ојшћинске новине*, 28. фебруар: 97–103.
- Пре двадесет година Београд је добио прва дечја обданишта, а данас их има свега дванаест (1939), *Правда*, 25. јануар: 15.
- Путник, В. (2015), *Архитектура соколских домова у Краљевини Срба, Хрватиа и Словенаца и Краљевини Југославији*, Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Путник Прица, В. (2018), Подизање три основне школе у Београду 1928. године као прекретница у развоју архитектуре школских зграда, *Наслеђе XIX* (Београд): 67–77.
- Putnik Prica, V. (2019), About the Development of Small Apartment Typology in Belgrade Interwar Architecture, *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 47 (Нови Сад): 225–234.
- Радничка склоништа (1928), *Полићика*, 13. април: 11.
- Радничка склоништа општине београдске (1930), *Београдске ојшћинске новине*, 1. март: 207–216.
- Раднички станови, набавке из Чехословачке и водовод (1928), *Полићика*, 21. јул: 7.
- Радничко склониште за жене и одојчад (1928), *Полићика*, 23. јул: 8.
- Radovanac Živanov, A. (2021), Arhitektura za radništvo: ustanove u međuratnoj Srbiji, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918–1941, ur. Kadijević A., Ilijevski A., Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za istoriju umetnosti: 94–102.
- Сарван, М. (1929), При реорганизацији општинског санитета детету се мора посветити нарочита пажња, *Београдске ојшћинске новине*, 15. јун: 9–10.
- Свечано освећење Дома обданишта Дунавског краја (1931), *Време*, 17. фебруар: 5.
- Свечано освећење камена темеља Дечјег обданишта „Мајке Јевросиме“ (1932), *Правда*, 6. јун: 10.

- Свечано отварање хуманих радничких установа Београдске општине (1930), *Правда*, 10. фебруар: 2.
- Скупштина Дечјег обданишта на Булбулдеру (1939), *Правда*, 27. фебруар: 9.
- Скупштина Друштва Српске Мајке (1930), Женски покрет 5–6: 3.
- Скупштина Уније за заштиту деце (1929), *Београдске ојштинске новине*, 1. децембар: 927–929.
- Слава дечијег обданишта „Св. Тројица“ (1939), *Београдске ојштинске новине*, 1. мај: 293–294.
- Слава Дечјег обданишта Краљевића Томислава (1936), *Време*, 20. јануар: 8.
- Слава Дечјег обданишта „Краљевић Томислав“ (1938), *Правда*, 20. јануар: 4.
- Слава Дечјег обданишта на Душановцу (1932), *Правда*, 23. мај: 5.
- Слава Обданишта број 3 (1930), *Правда*, 17. фебруар: 3.
- Слава Обданишта Женског хришћанског покрета (1937), *Правда*, 17. мај: 6.
- Станојевић** (1968), Социјално и здравствено старање у прошлости Београда, *Годишњак рада Београда* 15: 187–216.
- Стојановић, Д.** (1934), Проблеми дечје заштите у Београду (4), *Београдске ојштинске новине*, 1. децембар: 845–850.
- У присуству кнегиње Олге јуче је на свечан начин освећено обданиште „Српска мајка“ (1926), *Време*, 27. децембар: 7.
- Шеснаест година плодног и напорног рада Дечјег обданишта број 2 (1934), *Правда*, 10. јун: 6.
- Шта ће се све у најскоријем времену учинити да се задовоље најпрече потребе Београда (1932), *Време*, 20. јул: 7.

Summary: VLADANA PUTNIK PRICA

LET US RAISE A HEALTHY YOUTH: THE CONSTRUCTION OF THE FIRST KINDERGARTEN IN INTERWAR BELGRADE

From as early as the onset of the first Industrial Revolution, Europe was faced with the problem of daily childcare. The constant growth of the number of women in employment also opened the question of institutional care for the children of families where both parents were employed. The first kindergarten was established in Germany in 1837, by Friedrich Fröbel. Following the First World War, the societal situation in the Kingdom of Serbia led to increased migration to the cities, and also larger numbers of women in search of work. The first *kindergarten* in Belgrade began to work in 1919, but its capacity was not nearly sufficient to meet the needs of the population. Humanitarian associations recognized this problem, and set out on a strategy of building the first purpose-designed kindergartens. The Belgrade City municipality, within the scope of its ‘social program’ built, alongside two workers’ hostels, a kindergarten, and later the City Home for Child Protection at Zvečanska 7. Kindergartens were designed according to a set of protocols, and it is for this reason that almost all such surviving facilities continue to function as pre-school institutions to this day.

Fifteen kindergartens were constructed during the interwar period, of which seven have since been demolished, while six still retain their original function. Among the first purpose-built kindergartens was that of the Srpska Majka Society. Construction of this began in 1928, with it being completed the following year. Situated on a plot that faced Jug

List of Figures

- Fig. 1 Kindergarten of the *Srpska Majka* Society, 1929 (Museum of the City of Belgrade, Jeremija Stanojević collection)
- Fig. 2 Kindergarten at Ul. Miloša Pocerca 6, by arch. Jan Dubovi, 1928-1930 (photograph by the author)
- Fig. 3 Unrealized project for Kindergarten no. 1, by arch. Jan Dubovi, 1938 (Historical Archives of Belgrade)
- Fig. 4 Project for Kindergarten no. 2, by arch. Katarina Jakšić and Predrag Zrnić, 1931 (Historical Archives of Belgrade)

Bogdanova and Brankova streets, this building is composed in the style of Historicism, and still exists today, albeit with a different function. The first kindergarten built by the City of Belgrade municipality was located at Miloša Pocerca 6, next to the Men's Workers' Hostel, and was the work of the prominent Modernist Jan Dubovi. The kindergarten was designed in cooperation with the most prominent pediatrician in the country, Dr. Matija Ambrožič. Dubovi also planned rooms for a kindergarten as part of the Women's Workers' Hostel. Đorđe Kovaljevski, also a municipal architect, designed the Dunavsko (Danube) Kindergarten, which was financed and run by the Society for the Education and Protection of Yugoslav Children, together with the Board of "Kneginja Ljubica". The architecture of this building is more in the manner of the Russian Empire, with a strong emphasis being placed on the embellishment of the corner segment. Somewhat more modest solutions are Kindergarten no. 2, designed by Katarina Jakšić and Predrag Zrnić, the kindergarten of the Majka Jevrosima Society, also the work of Predrag Zrnić, and the kindergarten of the Women's Christian Movement, the work of Miloš Dragutinović. Jan Dubovi also drew up a plan for another kindergarten on Bulbuder; however, for reasons that remain unclear, his project was not implemented, with a far inferior solution by Milan Jovanović being realized instead. Alongside Dubovi, Rajko Tatić was also afforded an opportunity to express his Modernist tendencies on the project for the Sveta Trojica (Holy Trinity) kindergarten on Pašino Brdo.

Although the social policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia was very often inconsistent in the period between the two world wars, the infrastructure of preschool institutions that was created during this period would serve as a basis for further development in the years following the Second World War. Most of the kindergartens that were built during this period that still exist continue to serve their original purpose, a fact that testifies to the level of awareness and care shown for the youngest members of interwar Belgrade society.

Dr. Vladana B. Putnik Prica,
Art historian,
Research associate
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
vladana.putnik@bg.ac.rs

- Fig. 5 Project for Kindergarten no. 3, by arch. Đorđe Kovaljevski, 1930-1931 (Historical Archives of Belgrade)
- Fig. 6 Project for the kindergarten of the Majka Jevrosima Society, arch. Predrag Zrnić, 1932-1933 (Historical Archives of Belgrade)
- Fig. 7 Project for the kindergarten of the Women's Christian Movement, arch. Miloš Dragutinović, 1938 (Historical Archives of Belgrade)
- Fig. 8 Project for the Sveta Trojica (Holy Trinity) kindergarten at Pašino Brdo, arch. Rajko Tatić, 1939 (Historical Archives of Belgrade)